

مقایسه خصوصیات مورفولوژیک مرتبط با عملکرد لاین‌های امیدبخش برنج (*Oryza sativa* L.)

اسماعیل حسن نتاج^۱، مجید پور یوسف^۲، نادعلی بابائیان جلودار^۳، همت اله پیردشتی^۴ و نادعلی باقری^۵

۱- دانشجو کارشناسی ارشد دانشگاه زنجان، (نویسنده مسوول: enattaj@yahoo.com)

۲- استادیار دانشگاه زنجان

۳، ۴ و ۵- استاد، دانشیار و استادیار دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی ساری

تاریخ دریافت: ۸۹/۱۱/۳۰ تاریخ پذیرش: ۹۰/۶/۲۶

چکیده

جهت تعیین مهم‌ترین خصوصیات مورفولوژیک مؤثر بر عملکرد دانه برنج، آزمایشی در سال زراعی ۱۳۸۹ در مزرعه پژوهشی دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی ساری در قالب طرح بلوک‌های کامل تصادفی با سه تکرار اجرا گردید. ژنوتیپ‌های مورد مطالعه شامل ۲۷ لاین امیدبخش برنج و دو رقم والدینی شاهد به نام‌های سنگ طارم و دیلمانی بود. در این آزمایش صفاتی از قبیل ارتفاع بوته، تعداد پنجه بارور، طول و عرض برگ پرچم، طول خوشه، تعداد خوشچه اولیه و ثانویه، طول و عرض دانه، تعداد کل دانه در خوشه، تعداد روز تا ۵۰ درصد گلدهی، محتوی کلروفیل، مساحت برگ پرچم، تعداد دانه پر در خوشه و عملکرد دانه مورد بررسی قرار گرفت. نتایج تجزیه واریانس نشان داد که ژنوتیپ‌های برنج از نظر تمامی صفات مورد مطالعه دارای اختلاف معنی‌دار در سطح احتمال یک درصد بودند. در بین ژنوتیپ‌های مورد بررسی لاین‌های شماره ۱۷ و ۷ بالاترین عملکرد دانه (به ترتیب با ۷/۵ و ۶/۹ تن در هکتار) و تعداد هفت لاین از جمله لاین ۱۰ کمترین عملکرد دانه (۳/۵ تن در هکتار) را به خود اختصاص داد. تجزیه همبستگی صفات نشان داد که عملکرد با ارتفاع بوته رابطه منفی و با تعداد پنجه بارور رابطه مثبت دارد. تجزیه خوشه‌ای، لاین‌های برنج مورد مطالعه را در سه گروه مختلف قرار داد که گروه سوم با سه لاین (لاین‌های ۲، ۷ و ۱۷) در گروهی جدا از شاهد یا متفاوت از والدین قرار گرفتند و از نظر عملکرد دانه از شاهد بهتر بودند. همچنین در مطالعه تجزیه علیت نشان داد که پنجه بارور دارای اثر مستقیم و بالا (۰/۳۹۴) و اثر غیرمستقیم مثبت از طریق سطح برگ پرچم (۰/۴۱) روی عملکرد دانه بود. این صفت نیز به دلیل معنی‌دار بودن همبستگی فنوتیپی آن با عملکرد دانه می‌تواند به عنوان دومین معیار گزینش مطرح باشد.

واژه‌های کلیدی: برنج، عملکرد، لاین امیدبخش، صفات مورفولوژیک

مقدمه

برنج (*Oryza sativa* L.) یکی از مهمترین مواد غذایی مردم در سطح جهان می‌باشد. میزان تولید آن در سال ۲۰۰۹ بالغ بر ۶۷۸ میلیون تن برآورد شده است (۵). حدود ۹۰ درصد برنج جهان در آسیا تولید و مصرف می‌گردد به طوری که دو سوم کالری روزانه مردم در مناطق آسیا و یک سوم کالری مورد نیاز مردم آمریکای لاتین و آفریقا از طریق مصرف برنج تأمین می‌شود (۸). استان مازندران با ۲۲۰ هزار هکتار معادل ۳۷/۸ درصد از اراضی تحت کشت برنج و نیز میزان ۳۹/۸ درصد تولید کل برنج را در اختیار داشته و پس از آن استان‌های گیلان، گلستان، خوزستان و فارس به ترتیب رتبه های سوم تا پنجم را به خود اختصاص داده‌اند که پیش‌بینی می‌شود میزان تولید برنج در ایران در سال ۲۰۲۰ به حدود ۴ میلیون تن برسد (۱). براساس بررسی کارشناسان فائو، با توجه به نرخ رشد جمعیت جهان تا سال ۲۰۲۰ میلادی میزان تولید برنج بایستی به مرز ۸۷۰ میلیون تن برسد.

به طور کلی همگام با پیشرفت برنامه‌های اصلاحی جهت افزایش تولید، کاهش تنوع در بسیاری از گونه‌های گیاهی از جمله برنج مشاهده شده است (۲). لذا بررسی‌های زراعی، روی لاین‌های در حال معرفی از اهم وظایف تحقیقاتی در این خصوص می‌باشد و هدف این نوع بررسی‌ها مشخص نمودن نوعی پاسخی است که این لاین‌ها نسبت به تیمارهای زراعی از خود

نشان می‌دهند. زیرا از یک طرف این لاین‌ها دارای ویژگی‌های منحصر به فرد بوده و می‌توانند منابع ژنتیکی بسیار خوبی در برنامه‌های اصلاحی محسوب گردند و از جهت دیگر مصرف کننده‌های برنج در داخل کشور، تمایل زیادی به مصرف برنج‌های با کیفیت بالا دارند و این مساله محققین زراعت و اصلاح نباتات را بر آن می‌دارد تا با انجام پژوهش‌های گسترده، صفات مطلوب لاین‌های معرفی شده را شناسایی نموده و با انتقال به ارقام جدید گامی مثبت در جهت خودکفایی از نظر تولید برنج دارند (۵).

بدین منظور می‌توان با شناخت دقیق خصوصیات مورفولوژیک و کیفی لاین‌های اصلاح شده و پرمحصول و عوامل موثر بر این خصوصیات به افزایش محصول در واحد سطح پی برد و مدیریت‌های لازم را جهت افزایش عملکرد انجام داد (۱۸). چائو و یامائوشی (۳) نیز در تحقیقی که روی پنج لاین اصلاح شده برنج انجام دادند، همبستگی مثبت و معنی داری را میان عملکرد دانه و صفات تعداد دانه در خوشه، تعداد خوشه در بوته و ارتفاع گیاه مشاهده کردند. آنها همچنین تاکید کردند که وجود اختلاف معنی‌دار میان ژنوتیپ‌ها ارتباط معنی‌داری با کل ماده خشک در زمان گلدهی دارد و اندازه خوشه تاثیر زیادی در تعداد خوشه‌چه در خوشه دارد. مطالعه در خصوص صفات مختلف مورفولوژیکی ارقام برنج و تعیین روابط بین این صفات، روشی ارزشمند و بسیار

مفید است که شناسی موفقیت به نژادگر را افزایش می‌دهد (۱۹). زونگ و همکاران (۱۹)، نشان دادند که تعداد خوشه در واحد سطح، تابعی از تراکم بوته در واحد سطح، قدرت پنجه‌زنی و بقای پنجه‌ها می‌باشد. پیردشتی و همکاران (۱۵)، گزارش کردند که ارقامی که دارای عملکرد بیولوژیکی بالا می‌باشند، در صورتی که شاخص برداشت پایین‌تری داشته باشند از کارایی انتقال مواد فتوسنتزی کمتری نسبت به سایر ارقام برخوردارند.

هدف از این آزمایش ارزیابی خصوصیات مورفولوژیکی و بررسی صفات موثر بر عملکرد دانه لاین‌های امیدبخش برنج می‌باشد. همچنین در این مطالعه رابطه صفات با یکدیگر از طریق تجزیه همبستگی و همچنین گروه بندی لاین‌های مورد مطالعه از طریق تجزیه خوشه‌ای مورد بررسی قرار گرفت تا در نهایت بتوان لاین یا لاین‌های مطلوب شناسایی و جهت انجام مطالعات بیشتر و تکمیلی روی آنها معرفی نمود.

مواد و روش‌ها

این آزمایش در مزرعه تحقیقاتی دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی ساری در سال ۱۳۸۹ انجام شد. این آزمایش به صورت طرح بلوک‌های کامل تصادفی با سه تکرار اجرا شد. در این مطالعه از ۲۷ لاین امیدبخش برنج (نسل F_8) حاصل از تلاقی (سنگ طارم $\times$ دیلمانی) استفاده شد. کود نیتروژن، پتاس و فسفر هر کدام به مقدار ۱۰۰ کیلوگرم در هکتار قبل از کاشت در زمین اصلی مصرف شد. بذر

پاشی در خزانه در اردیبهشت ماه انجام و بعد از ۳۰ روز از بذریاشی در خزانه، نشاءها با فاصله 25×25 سانتی متر (۱۶ بوته در مترمربع) در زمین اصلی به صورت تک‌بوته نشاءکاری شد. عملیات کاشت و داشت شامل آماده‌کردن زمین اصلی، نشاءکاری در زمین اصلی، آبیاری، مبارزه با علف‌های هرز، آفات و بیماریها و مصرف کود طبق دستورالعمل فنی موسسه تحقیقات برنج کشور انجام گرفت. بدین ترتیب که پس از نشاءکاری، مزرعه آبیاری شده و در تمام طول دوره رشد برنج در مزرعه و یک هفته قبل از برداشت، در کرت‌ها آب وجود داشت. از علف‌کش بوتاکلر به میزان $3/5$ لیتر در هکتار، چهار روز بعد از نشاءکاری استفاده شد. وجین بار اول، ۲۰ روز بعد از نشاء و بار دوم ۴۰ روز بعد از نشاء انجام شد. نظر به تنوع لاین‌ها، برداشت برنج در تاریخ‌های متفاوت و به صورت دستی انجام گرفت. از آنجا که اندازه‌گیری صفات مختلف در زمان‌های متفاوتی صورت گرفت، بنابراین جهت دوری از هر گونه اشتباه، بوته انتخاب شده با اتیکت مشخص شد. اندازه‌گیری صفات بر اساس دستورالعمل سیستم استاندارد ارزیابی برنج انجام گرفت (۱۰). از هر کرت پس از اتمام دوره رویشی ۱۰ بوته به صورت تصادفی انتخاب و تعداد پنجه‌های آنها اندازه‌گیری شد. برای اندازه‌گیری ارتفاع بوته، در زمان رسیدگی ده بوته از هر کرت به صورت تصادفی انتخاب و طول بوته از سطح زمین تا نوک بلندترین خوشه (بدون در نظر گرفتن ریشک) اندازه‌گیری شد. در زمان برداشت یک مترمربع از هر کرت با

و ۲۲ بوده و کمترین آن در لاین‌های ۲، ۶، ۹، ۱۲، ۱۹، ۲۳ و ۲۵ مشاهده شد. قابلیت پنجه‌زنی در برنج یک صفت زراعی مهم برای تولید دانه محسوب می‌گردد (۱۱). لاین‌های ۲۷، ۲۰ و ۱۳ به ترتیب، تعداد خوشچه اولیه ۱۱، ۱۱ و ۱۱/۶۶ بیشترین و لاین‌های ۴، ۱۶، ۱۷، ۱۵ و ۱۱ کمترین تعداد خوشچه اولیه داشتند. از نظر تعداد خوشچه ثانویه لاین‌های ۸ و ۱۹ به ترتیب ۱۱ و ۱۱ بیشترین و لاین‌های ۱۰، ۱۱، ۱۴ و دیلمانی کمترین تعداد را داشتند. لاین‌های ۱، ۲، ۶، ۷ و ۸ به ترتیب ۴۸/۶۶، ۴۷/۵، ۴۶/۸، ۴۶/۷ و ۴۶/۵۲ با طول برگ بیشتر و لاین‌های ۲۰، ۲۲، ۲۱ و دیلمانی طول برگ کمتری داشتند (جدول ۴). قلی‌پور و همکاران (۵) طی مطالعه همبستگی و تجزیه علیت برخی از صفات مهم زراعی با عملکرد دانه در برنج گزارش نمودند که ضریب همبستگی ژنوتیپی عملکرد دانه با طول و عرض برگ پرچم مثبت و معنی‌دار می‌باشد. از نظر عرض برگ لاین‌های ۸، ۱۱ و ۱۲ به ترتیب ۱۲/۶۶، ۱۲/۲۲ و ۱۲/۲۲ با عرض برگ بیشتر و لاین‌های دیلمانی، ۱۵ و ۲۶ عرض برگ کمتری داشتند. لاین‌های ۳، ۸، ۹ و ۱۰ به ترتیب ۳۷/۱، ۳۹/۳۰، ۳۷/۹۶ و ۳۸/۹۶ با طول خوشه بیشتر و لاین‌های سنگ طارم، ۲۶ و دیلمانی طول خوشه کمتری را دارا بودند. گرچه طول خوشه مستقیماً در محاسبه عملکرد نقشی ندارد ولی به عنوان یکی از صفات ارزیابی افزایش عملکرد مورد توجه است، معمولاً ارقامی با طول خوشه بلندتر عملکرد بیشتری دارند (۱۲).

رعایت حاشیه برای اندازه‌گیری عملکرد و اجزای عملکرد در نظر گرفته شده و صفاتی نظیر طول و عرض دانه، طول خوشه، تعداد خوشچه اولیه و ثانویه، تعداد دانه پر و پوک و عملکرد دانه اندازه‌گیری گردید. برای اندازه‌گیری طول و عرض برگ پرچم از خط‌کش و برای اندازه‌گیری طول و عرض دانه از کولیس مدرج استفاده شد. برای تجزیه و تحلیل آماری داده‌ها و تجزیه خوشه‌ای (روش وارد^۱) با استفاده از نرم‌افزار SAS و SPSS و مقایسه میانگین داده‌ها توسط آزمون چند دامنه‌ای دانکن در سطح احتمال ۵ درصد انجام شد.

نتایج و بحث

نتایج حاصل از تجزیه واریانس نشان می‌دهد که تمامی صفات در سطح احتمال ۱ درصد تفاوت معنی‌داری دارند (جدول ۱ و ۲). نتایج مقایسه میانگین صفات نشان داد که لاین‌های ۱۵، ۱۷، ۲۶ و ۲۷ به ترتیب با برخورداری از ارتفاع بوته ۱۱۴/۶، ۱۱۶/۶، ۱۱۱/۵۶، ۱۱۸/۳ و ۱۱۶/۶ سانتیمتر در زمره لاین‌های پاکوتاه قرار داشته و در قیاس با والدهای مربوطه نیز ارتفاع کمتری داشتند (جدول ۳). به اعتقاد نصیری و همکاران (۱۳) ارتفاع بوته نیز از صفات تأثیرگذار بر عملکرد دانه محسوب می‌شود به طوری که با افزایش ارتفاع از میزان عملکرد کاسته می‌شود. همچنین در اصلاح برنج، پاکوتاهی همراه با افزایش عملکرد بوده و لذا یک صفت مطلوب می‌باشد. بیشترین تعداد پنجه در لاین‌های ۷، ۱۱ و ۱۵ به ترتیب ۲۶/۲۳، ۲۰/۲۳

جدول ۱- میانگین مربعات برخی صفات مختلف روی لاین‌های امید بخش برنج

میانگین مربعات (MS)						df	منابع تغییرات
عرض برگ	طول برگ	تعداد خوشچه ثانویه	تعداد خوشچه اولیه	تعداد پنجه بارور	ارتفاع		
۰/۷۳ ^{ns}	۲۶۳۰/۰۱ ^{ns}	۲۷/۱۱*	۸/۰۴ ^{ns}	۸/۵۱*	۰/۰۴ ^{ns}	۲	تکرار
۱/۵۲**	۱۲۹۲۳/۲۲**	۱۴۴/۶۴*	۲/۴۹**	۵۶/۱۰**	۸۳۶/۰۷**	۲۸	تیمار
۰/۵۲	۱۶۵۷/۲۶	۱۰/۵۷	۰/۵۳	۲/۰۵	۱۳/۰۷	۵۶	خطای آزمایش
۶/۳۴	۱۱/۰۸	۷/۹۵	۷/۵۱	۸/۳۹	۲/۶۰		ضریب تغییرات (CV)

* و **: معنی دار در سطح احتمال ۵ و ۱ درصد ns: عدم معنی دار بودن.

جدول ۲- میانگین مربعات برخی صفات مختلف روی لاین‌های امید بخش برنج

میانگین مربعات (MS)						df	منابع تغییرات
عملکرد	دانه پر	کل دانه	عرض دانه	طول دانه	طول خوشه		
۴۲۳/۳۱ ^{ns}	۵۸/۵۲ ^{ns}	۲۳۵/۵۹ ^{ns}	۷/۷۰ ^{ns}	۱/۱۵*	۱/۴۳ ^{ns}	۲	تکرار
۲۸۷۱۴/۱۲**	۲۳۸۲/۲**	۳۱۶۸/۵**	۵/۹۸**	۳/۱۱**	۴۳/۵۲**	۲۸	تیمار
۳۳۱۳/۴۱	۲۱۲/۴۶	۱۶۶/۸۸	۱/۳۰	۰/۳۱	۱/۴۹	۵۶	خطای آزمایش
۱۱/۵۰	۱۰/۰۱	۷/۴۲	۵/۶۱	۵/۰۸	۳/۶۱		ضریب تغییرات (CV)

* و **: معنی دار در سطح احتمال ۵ و ۱ درصد ns: عدم معنی دار بودن.

۱۲، ۱۹ و ۲۵ به ترتیب ۱۸۴، ۱۸۰، ۱۹۱، ۱۷۹، ۱۸۴، ۱۹۱ و ۱۹۱ بیشترین و در لاین‌های ۱۱، ۱۵، ۱۸ و ۲۴ کمترین تعداد را داشتند. تعداد دانه پر یکی از اجزای اصلی عملکرد در برنج است که می‌تواند به عنوان معیاری جهت انتخاب ارقام و لاین‌های پرمحصول برنج استفاده شود (۱۳).

از نظر طول دانه لاین‌های ۸، ۹ و ۱۱ به ترتیب ۱۲/۴۶، ۱۲/۷۹ و ۱۳/۱۳ با طول دانه بیشتر و لاین ۱۹ طول دانه کمتری داشتند. عرض دانه در لاین‌های ۱۳، ۱۴، ۱۶، ۱۷ و دیلمانی به ترتیب ۲/۲۳، ۲/۳۰، ۲/۲۰ و ۲/۲۰ بیشترین و لاین‌های ۷، ۲۱ و ۲۲ کمترین عرض دانه را داشتند. دانه پر در لاین‌های ۱، ۲، ۵، ۸،

جدول ۳- مقایسه میانگین برخی صفات مورفولوژیکی مورد مطالعه

صفات ژنوتیپ	ارتفاع (cm)	پنجه بارور	طول خوشه (cm)	تعداد خوشچه اولیه	تعداد خوشچه ثانویه	طول دانه (mm)	عرض دانه (mm)
۱	۱۲۹/۵۱ ^{kl}	۱۶/۰ ^{f-i}	۳۵/۲۰ ^{f-i}	۹/۶۶ ^{b-e}	۴۷/۶۶ ^{abcd}	۱۰/۳۶۶ ^{fgh}	۲/۰ ^{c-f}
۲	۱۴۲/۱۳ ^{ef}	۱۳/۶۶ ^{ij}	۳۵/۷۰ ^{d-h}	۱۰/۶۶ ^{bc}	۴۷/۰ ^{bcd}	۱۰/۶۶ ^{e-h}	۱/۹۶ ^{d-g}
۳	۱۶۶/۰ ^a	۱۶/۰ ^{f-i}	۳۷/۰ ^{c-f}	۹/۶۶ ^{b-e}	۴۴/۳۷ ^{h-k}	۱۱/۳۳ ^{c-f}	۱/۹۶ ^{d-g}
۴	۱۳۸/۱۳ ^{ghi}	۱۶/۶۶ ^{e-h}	۳۵/۷۶ ^{d-h}	۹/۰ ^{def}	۴۵/۶۶ ^{c-g}	۱۰/۰ ^{ghi}	۲/۰ ^{c-f}
۵	۱۱۶/۲۰ ^m	۱۴/۶۶ ^{g-j}	۳۵/۶۰ ^{e-h}	۹/۳۳ ^{c-f}	۴۲/۳۳ ^{c-f}	۱۰/۳۳ ^{f-i}	۱/۹۰ ^{e-h}
۶	۱۴۷/۱۸ ^{b-e}	۱۲/۳۳ ^j	۳۹/۹۶ ^a	۱۰/۰ ^{bcd}	۴۷/۰ ^{fc-g}	۱۰/۶۶ ^{e-h}	۱/۸۶ ^{fgh}
۷	۱۳۱/۹۶ ^{ijk}	۲۶/۳۳ ^b	۳۶/۷۳ ^{d-g}	۹/۶۶ ^{b-e}	۵۳/۶۶ ^{bcd}	۱۱/۶۶ ^{b-e}	۱/۷۶ ^h
۸	۱۴۴/۲۶ ^{def}	۱۶/۰ ^{f-i}	۳۹/۳۰ ^{ab}	۱۰/۶۶ ^{bc}	۵۳/۶۶ ^a	۱۲/۳۳ ^{abc}	۱/۸۶ ^{fgh}
۹	۱۵۳/۷۰ ^b	۱۳/۶۶ ^{ij}	۳۷/۹۶ ^{a-d}	۹/۳۳ ^{c-f}	۴۰/۰ ^{ef-i}	۱۲/۶۶ ^{ab}	۱/۹۰ ^{e-h}
۱۰	۱۶۲/۳۶ ^a	۱۴/۰ ^{hij}	۳۸/۹۶ ^{abc}	۹/۶۶ ^{b-e}	۳۶/۶۶ ^{h-l}	۱۱/۰ ^{d-g}	۱/۹۰ ^{e-h}
۱۱	۱۵۱/۴۳ ^{bcd}	۲۰/۳۳ ^c	۳۶/۰ ^{cd-h}	۹/۰ ^{def}	۳۵/۶۶ ^{i-l}	۱۳/۰ ^a	۲/۱۰ ^{bcd}
۱۲	۱۳۳/۸۶ ^{hij}	۱۵/۰ ^{g-j}	۳۳/۲۶ ^{hi-l}	۱۰/۶۶ ^{abc}	۴۸/۶۶ ^{abc}	۱۰/۰ ^{ghi}	۲/۰ ^{c-f}
۱۳	۱۴۴/۹۳ ^{c-f}	۱۹/۳۳ ^c	۳۰/۲۳ ^{mn}	۱۱/۶۶ ^a	۳۸/۳۳ ^{g-j}	۱۱/۳۳ ^{c-f}	۲/۲۳ ^{ab}
۱۴	۱۴۸/۹۳ ^{bcd}	۱۹/۰ ^c	۳۲/۳۶ ^{klm}	۱۰/۰ ^{bcd}	۳۲/۶۶ ^{ijkl}	۱۱/۳۳ ^{c-f}	۲/۳۰ ^a
۱۵	۱۱۴/۰ ^{۳۳m}	۳۳/۰ ^a	۳۴/۱۰ ^{h-k}	۸/۳۳ ^{ef}	۳۱/۳۳ ^{klm}	۱۱/۶۶ ^{b-e}	۲/۱۶ ^{abc}
۱۶	۱۳۱/۷۶ ^{ijk}	۱۹/۰ ^c	۳۴/۰ ^{h-k}	۸/۳۳ ^{ef}	۳۳/۶۶ ^{ijkl}	۱۰/۶۶ ^{e-h}	۲/۱۱ ^{ab}
۱۷	۱۱۶/۶۳ ^m	۱۹/۰ ^c	۲۹/۵۳ ^{no}	۸/۶۶ ^{def}	۳۶/۶۶ ^{i-l}	۹/۶۶ ^{ghi}	۲/۲۰ ^{ab}
۱۸	۱۶۷/۷۰ ^a	۱۸/۰ ^{c-f}	۳۲/۱۶ ^{klm}	۹/۳۳ ^{c-f}	۳۰/۶۶ ^{lm}	۹/۶۶ ^{ghi}	۱/۹۰ ^{e-h}
۱۹	۱۳۰/۶۶ ^{ijkl}	۱۴/۶۶ ^{g-j}	۳۷/۷۳ ^{b-e}	۹/۶۶ ^{b-e}	۵۲/۳۳ ^{ab}	۸/۶۶ ^j	۱/۹۰ ^{e-h}
۲۰	۱۲۴/۲۶ ^l	۲۰/۰ ^c	۳۱/۹۶ ^{klm}	۱۱/۰ ^{ab}	۴۲/۰ ^{d-h}	۱۱/۶۶ ^{b-e}	۱/۹۶ ^{d-g}
۲۱	۱۲۵/۹۰ ^{kl}	۱۷/۳۳ ^{d-g}	۳۲/۳۶ ^{j-m}	۹/۳۳ ^{c-f}	۴۶/۳۳ ^{b-e}	۱۱/۶۶ ^{b-e}	۱/۸۰ ^{gh}
۲۲	۱۱۱/۵۶ ^m	۱۷/۰ ^{efg}	۳۱/۷۶ ^{lm}	۱۰/۰ ^{bcd}	۴۵/۶۶ ^{c-f}	۱۲/۰ ^{a-d}	۱/۷۶ ^h
۲۳	۱۳۸/۸۰ ^{fg}	۱۳/۶۶ ^{ij}	۳۴/۵۳ ^{g-j}	۱۰/۶۶ ^{abc}	۴۸/۳۳ ^{a-d}	۱۱/۰ ^{d-g}	۲/۱۰ ^{bcd}
۲۴	۱۴۱/۹۶ ^{ef}	۱۹/۰ ^c	۳۶/۱۰ ^{d-h}	۹/۶۶ ^{b-e}	۴۰/۳۳ ^{e-i}	۱۱/۰ ^{d-g}	۱/۹۰ ^{e-h}
۲۵	۱۵۳/۰ ^{۳b}	۱۳/۶۶ ^{ij}	۳۶/۰ ^{d-h}	۹/۶۶ ^{b-e}	۴۴/۶۶ ^{c-f}	۱۰/۰ ^{ghi}	۲/۰ ^{c-f}
۲۶	۱۱۸/۰ ^m	۱۷/۰ ^{efg}	۲۷/۶۰ ^{op}	۱۰/۶۶ ^{abc}	۴۲/۰ ^{d-g}	۱۱/۳۳ ^{c-f}	۲/۲۳ ^{ab}
۲۷	۱۱۷/۴۰ ^m	۱۲/۶۶ ^j	۲۶/۸۶ ^p	۱۱/۰ ^{ab}	۳۵/۰ ^{i-l}	۱۰/۳۳ ^{f-i}	۲/۲۰ ^{ab}
سنگ طارم	۱۴۹/۲۶ ^{bcd}	۱۲/۳۳ ^j	۲۶/۸۳ ^p	۸/۰ ^f	۳۳/۶۶ ^{ijkl}	۱۰/۰ ^{ghi}	۲/۰ ^{c-f}
دیلمانی	۱۶۷/۲۳ ^a	۱۳/۶۶ ^{g-j}	۲۶/۷۳ ^p	۸/۳۳ ^{ef}	۲۶/۳۳ ^m	۹/۲۲ ^{ij}	۲/۰ ^{b-e}

در هر ستون تیمارهایی که حداقل در یک حرف مشترک هستند از نظر آماری در سطح ۵ درصد اختلاف معنی دار ندارند.

جدول ۴- مقایسه میانگین برخی صفات مورفولوژیکی مورد مطالعه

عملکرد (gr)	عرض برگ (mm)	طول برگ (cm)	تعداد دانه پوک در خوشه	تعداد دانه در خوشه	تعداد دانه در خوشه	صفات ژنوتیپ
۴۶۶/۸۸ ^{g-k}	۱/۱۳ ^{d-g}	۴۸/۷۳ ^a	۳۳/۳۳ ^{c-f}	۱۸۴/۶۶ ^{ab}	۲۱۸/۰ ^{ab}	۱
۶۴۸/۶۵ ^{bc}	۱/۱۶ ^{c-f}	۴۷/۵۰ ^{ab}	۲۱/۶۶ ^{e-j}	۱۸۰/۳۳ ^{d-i}	۲۰۲/۰ ^{bc}	۲
۴۲۳/۵۶ ^{h-l}	۰/۱۶ ^{f-i}	۳۹/۸۶ ^{b-e}	۱۶/۰ ^{h-k}	۱۲۸/۰ ^{f-i}	۱۴۴/۰ ^{hi}	۳
۳۹۵/۸۹ ^{ijkl}	۱/۲۰ ^{b-e}	۳۳/۸۰ ^{d-h}	۴۲/۰ ^{bc}	۱۴۶/۶۶ ^{cde}	۱۸۸/۶۶ ^{cde}	۴
۴۹۰/۸۶ ^{e-j}	۱/۲۳ ^{a-d}	۳۵/۷۳ ^{c-h}	۳۳/۰ ^{c-f}	۱۹۱/۶۶ ^a	۲۲۴/۶۶ ^{ab}	۵
۴۷۷/۹۵ ^{f-k}	۱/۱۶ ^{c-f}	۴۸/۸۰ ^{ab}	۳۸/۰ ^{bcd}	۱۳۱/۶۶ ^{e-h}	۱۶۹/۶۶ ^{efg}	۶
۶۹۵/۲۱ ^{ab}	۱/۱۰ ^{e-h}	۴۶/۷۰ ^{ab}	۳۳/۳۳ ^{c-f}	۱۳۹/۰ ^{de}	۱۷۲/۳۳ ^{def}	۷
۴۶۷/۸۷ ^{g-k}	۱/۲۶ ^{abc}	۴۶/۵۳ ^{ab}	۲۵/۳۳ ^{d-h}	۱۷۹/۶۶ ^{c-g}	۲۰۵/۰ ^{bc}	۸
۳۷۳/۶۷ ^{kl}	۱/۲۰ ^{b-e}	۳۷/۰ ^{c-g}	۲۲/۰ ^a	۱۳۱/۰ ^{d-h}	۱۵۳/۰ ^{f-i}	۹
۳۴۷/۶۴ ^l	۱/۳۰ ^{ab}	۴۳/۱۶ ^{abc}	۱۵/۰ ^{i-k}	۱۳۶/۰ ^{hij}	۱۵۱/۰ ^{f-i}	۱۰
۴۷۸/۶۵ ^{f-k}	۱/۲۳ ^{a-d}	۴۰/۱۶ ^{bcd}	۲۷/۳۳ ^{d-h}	۱۰۶/۰ ^{c-g}	۱۳۳/۳۳ ^{ij}	۱۱
۵۲۸/۹۰ ^{d-h}	۱/۳۳ ^a	۳۵/۶۳ ^{c-h}	۳۳/۰ ^{c-f}	۱۸۴/۳۳ ^{ab}	۲۲۰/۳۳ ^{ab}	۱۲
۵۹۱/۸۶ ^{b-e}	۱/۰۳۳ ^{ghi}	۲۸/۵۳ ^{hi}	۴۸/۰ ^b	۱۲۴/۰ ^{e-h}	۱۷۲/۰ ^{def}	۱۳
۴۷۵/۴۴ ^{f-k}	۱/۱۳ ^{d-g}	۳۹/۸۰ ^{b-f}	۳۵/۳۳ ^{b-e}	۱۱۹/۰ ^{e-i}	۱۵۴/۳۳ ^{f-i}	۱۴
۴۰۱/۵۸ ^{i-l}	۰/۹۶ ⁱ	۳۰/۴۶ ^{f-i}	۱۶/۳۳ ^{h-k}	۹۴/۳۳ ^{if-i}	۱۱۴/۰ ^j	۱۵
۵۸۵/۲۵ ^{c-f}	۱/۱۳ ^{d-g}	۳۱/۶۶ ^{f-i}	۸/۳۳ ^j	۱۲۶/۰ ^{e-h}	۱۳۴/۳۳ ^{ij}	۱۶
۷۴۸/۵۳ ^a	۱/۰۶ ^{f-i}	۴۰/۳۶ ^{b-e}	۱۰/۶۶ ^{hi}	۱۳۷/۳۳ ^{ij}	۱۴۷/۳۳ ^{ghi}	۱۷
۴۴۶/۸۶ ^{g-l}	۱/۰ ^{hi}	۳۸/۰۳ ^{c-f}	۲۳/۶۶ ^{e-i}	۱۱۰/۳۳ ^{d-h}	۱۳۴/۰ ^{ij}	۱۸
۵۳۶/۹۲ ^{d-g}	۱/۱۶ ^{c-f}	۳۸/۴۰ ^{c-f}	۶۰/۳۳ ^a	۱۷۶/۰ ^{ab}	۲۳۶/۳۳ ^a	۱۹
۶۱۳/۸۹ ^{bcd}	۱/۱۳ ^{d-g}	۳۴/۲۶ ^{d-h}	۲۱/۶۶ ^{e-j}	۱۴۱/۳۳ ^{d-i}	۱۶۳/۰ ^{fgh}	۲۰
۵۹۸/۵۱ ^{b-e}	۱/۱۶ ^{c-f}	۳۶/۰۳ ^{c-h}	۲۰/۳۳ ^{g-k}	۱۶۹/۳۳ ^{e-i}	۱۸۹/۶۶ ^{cde}	۲۱
۵۴۷/۲۹ ^{c-g}	۱/۰۶ ⁱ	۲۹/۴۳ ^{ghi}	۲۹/۳۳ ^{c-g}	۱۷۷/۶۶ ^{c-f}	۲۰۷/۰ ^{bc}	۲۲
۴۷۳/۴۹ ^{f-k}	۱/۱۳ ^{d-g}	۲۸/۰ ^{hi}	۳۳/۰ ^{c-f}	۱۶۱/۶۶ ^{bcd}	۱۹۴/۶۶ ^{cd}	۲۳
۴۸۱/۷۸ ^{f-k}	۱/۲۰ ^{b-e}	۳۴/۲۳ ^{d-h}	۴۷/۳۳ ^b	۱۰۸/۰ ^{ghi}	۱۵۲/۰ ^{f-i}	۲۴
۳۹۶/۰۴ ^{ijkl}	۱/۱۶ ^{c-f}	۳۵/۹۰ ^{c-h}	۳۲/۳۳ ^{c-f}	۱۹۱/۰ ^a	۲۲۳/۳۳ ^{ab}	۲۵
۴۹۵/۲۱ ^{e-j}	۰/۹۶ ⁱ	۲۹/۲۶ ^{ghi}	۲۳/۰ ^{e-i}	۱۴۰/۶۶ ^{d-h}	۱۶۳/۶۶ ^{fgh}	۲۶
۴۰۹/۵ ^{li-l}	۰/۹۶ ⁱ	۳۲/۵۶ ^{d-h}	۱۶/۰ ^{h-k}	۱۲۶/۳۳ ^{f-i}	۱۴۲/۳۳ ^{hi}	۲۷
۳۹۵/۰۹ ^{ijkl}	۱/۰۶ ^{f-i}	۳۲/۳۶ ^{e-h}	۱۰/۳۳ ^{ij}	۱۴۶/۳۳ ^{cde}	۱۵۶/۶۶ ^{f-i}	سنگ طارم
۵۱۱/۹۰ ^{d-i}	۰/۹۶ ⁱ	۲۳/۴۰ ⁱ	۴۱/۳۳ ^{bc}	۱۳۴/۰ ^{d-h}	۱۷۵/۳۳ ^{def}	دیلمانی

در هر ستون تیمارهایی که حداقل در یک حرف مشترک هستند از نظر آماری در سطح ۵ درصد اختلاف معنی‌دار ندارند.

مثبت معنی دار داشت که با یافته‌های مهدوی (۱۱) مطابقت داشت. همچنین نعمت زاده و همکاران (۱۴) به وجود همبستگی مثبت و معنی دار بین تعداد کل پنجه و عملکرد دانه تأکید داشتند. افزایش عملکرد به دلیل افزایش تعداد پنجه را می‌توان با تاثیر تعداد پنجه روی مخزن (تعداد خوشه و تعداد دانه در واحد سطح) و منبع (شاخص سطح برگ) در ارتباط دانست.

از طرفی به نظر می‌رسد که برای انتخاب ارقام مناسب از جهت عملکرد وجود یک تعادل در ارتفاع و تعداد پنجه توصیه می‌شود. ارتفاع زیاد از حد علاوه بر افزایش حساسیت به ورس، منجر به کاهش شاخص برداشت می‌گردد. تعداد پنجه بارور، تعداد خوشچه ثانویه با ارتفاع همبستگی منفی معنی دار و طول خوشه با ارتفاع همبستگی مثبت معنی دار پیدا کردند. چائویی و ریچهاریا (۲) در مطالعه روی برنج، همبستگی مثبت و معنی داری بین طول ساقه با طول خوشه و همچنین همبستگی منفی و معنی داری بین طول ساقه و طول خوشه با تعداد پنجه بارور به دست آوردند. تعداد خوشچه ثانویه، کل دانه و دانه پر با خوشچه اولیه همبستگی مثبت معنی داری داشتند. ارقام زودرس نسبت به ارقام دیررس دارای راندمان تشکیل خوشه بیشتری هستند و عامل فیزیولوژیکی موثر در توانایی تشکیل خوشه بیشتر در این ارقام، مقدار نیتروژن بیشتر غلاف در مرحله تشکیل خوشه است (۱۲). طول برگ، عرض برگ و طول خوشه، کل دانه و دانه پر با تعداد خوشچه ثانویه

از نظر کل دانه بیشترین تعداد مربوط به لاین‌های ۱۹، ۵ و ۲۵ به ترتیب ۲۲۳/۶۶، ۲۳۶ و ۲۲۳/۶۶ و کمترین تعداد مربوط به لاین‌های ۱۱، ۱۵ و ۱۶ می‌باشد. تعداد دانه در خوشه شاخص خوبی در افزایش عملکرد محسوب می‌شود و به عنوان یک معیار مهم برای وجود مخزن جهت دریافت مواد فتوسنتزی است و گزارشات حاکی از آن است که این صفت به طور خطی وابسته به سرعت رشد محصول بین آغازش پانیکول و گرده‌افشانی است و این صفت همبستگی مثبت و معنی داری با عملکرد نشان می‌دهد. قربانپور و همکاران (۶) بیشترین عملکرد مربوط به لاین‌های ۲، ۷ و ۱۷ به ترتیب ۶۴۸/۶۶، ۶۹۸/۲۶ و ۷۴۸/۵۳ و کمترین عملکرد مربوط به لاین‌های ۹ و ۱۰ بودند.

ضریب همبستگی نشان داد (جدول ۵) که عملکرد دانه با ارتفاع بوته همبستگی منفی در سطح ۱ درصد دارد یعنی با افزایش ارتفاع بوته، عملکرد کاهش می‌یابد. قلی پور و همکاران (۵) نشان دادند که عملکرد با ارتفاع گیاه، همبستگی منفی معنی داری دارد. همچنین در مطالعه ۱۶ صفت در ۵۶ رقم برنج، همبستگی منفی بین ارتفاع بوته و عملکرد دانه برآورد شد (۱۴). برای مثال لاین‌های شماره ۱۰، ۹ و ۲۵ با ارتفاع به ترتیب ۱۶۲/۴، ۱۵۳/۷ و ۱۵۳ با کمترین عملکرد دانه و لاین‌های شماره ۱۷، ۷ و ۲ با ارتفاع به ترتیب ۱۱۶/۶، ۱۳۱/۹ و ۱۴۲/۱ بیشترین عملکرد را دارا بودند. همچنین عملکرد دانه با تعداد پنجه بارور همبستگی

می‌دهد که ارتفاع بوته در جهت منفی و تعداد پنجه بارور در جهت مثبت معیارهای مهم برای انتخاب لاین‌ها با عملکرد بالا می‌باشند. بنابراین لاین‌های مانند ۲، ۷ و ۱۷ که ارتفاع کم و پنجه بارور بالایی دارند بیشترین عملکرد را داشتند.

نتایج حاصل از تجزیه خوشه‌ای بر اساس ده صفت مورفولوژیکی نشان داد که لاین‌های مورد مطالعه در سه خوشه قرار گرفتند (شکل ۱)، تعداد ۱۵ لاین (۱۱، ۱۴، ۳، ۱۸، ۲۴، ۱۵، ۲۷، ۴، ۲۸، ۹، ۲۵، ۱۰، ۱، ۸ و ۶) به همراه شاهد سنگ طارم در گروه اول و تعداد ۱۱ لاین (۲۰، ۲۱، ۱۳، ۱۶، ۱۷، ۱۹، ۵، ۲۳، ۲۶، ۲۷ و ۲۹) به همراه شاهد دیلمانی در گروه دوم و تعداد سه لاین (۲، ۷ و ۱۷) در گروهی جدا از هر شاهد یا به عبارتی متفاوت از والدین این لاین‌ها قرار گرفته‌اند. این لاین‌ها (یعنی لاین‌های شماره، ۲، ۷ و ۱۷) از نظر عملکرد از شاهد بهتر بودند. با توجه به تجزیه انجام گرفته به دلیل اختلاف زیاد ژنتیکی (هتروزیس بالا) بین لاین‌های (۱۱، ۱۴، ۳، ۱۸ و ۲۴) با لاین‌های (۲۳، ۲۶، ۲۲ و رقم دیلمانی) پیشنهاد می‌شود که تلاقی بین آنها انجام گیرد.

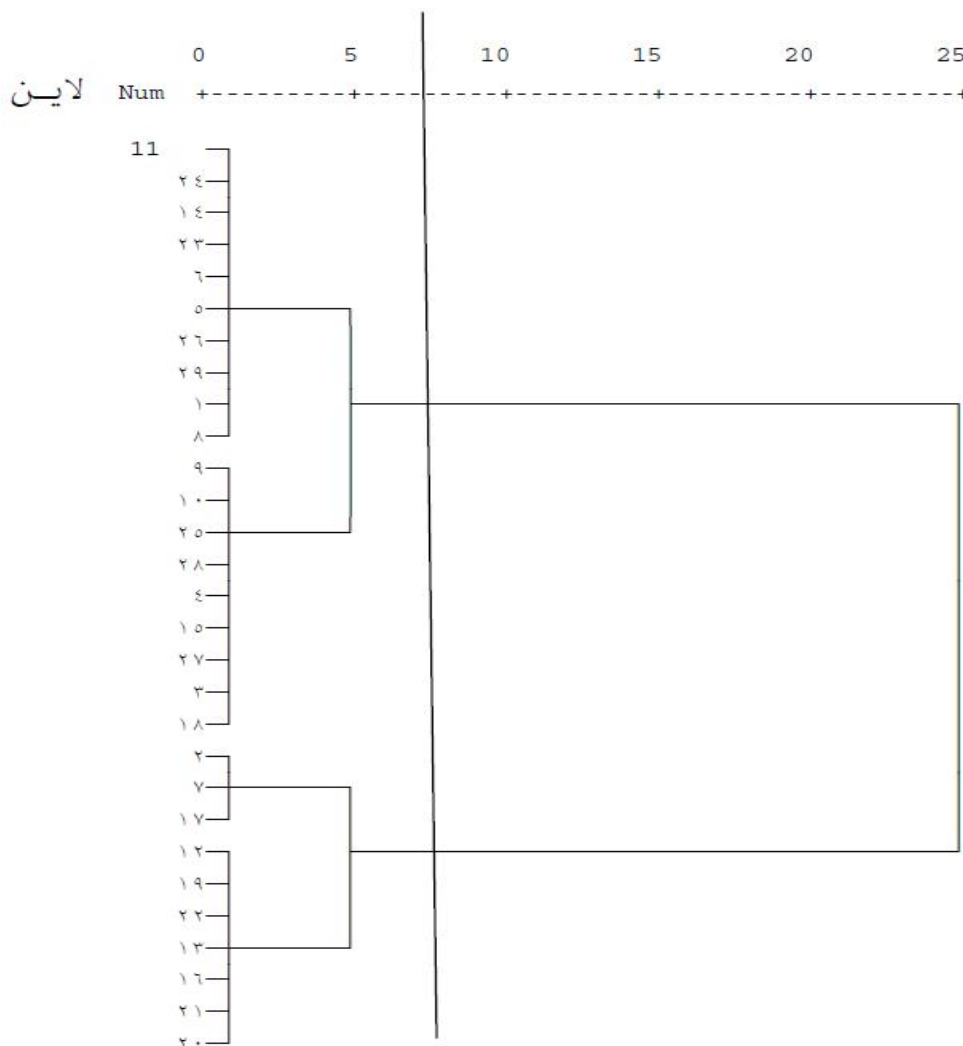
همبستگی مثبت معنی‌دار داشتند. همچنین عرض برگ و طول خوشه با تعداد خوشچه ثانویه و طول برگ همبستگی مثبت و معنی‌دار از خود نشان دادند.

قلی پور و همکاران (۵) در مطالعه همبستگی و تجزیه علیت برخی از صفات مهم زراعی با عملکرد دانه در برنج نتیجه گرفتند که افزایش عملکرد دانه در اثر افزایش تعداد دانه در خوشه است و این افزایش به نوبه خود ناشی از افزایش تعداد خوشه‌های فرعی و عرض برگ پرچم می‌باشد. طول دانه با طول خوشه همبستگی مثبت ولی عرض دانه با طول خوشه همبستگی منفی معنی‌داری داشتند. کل دانه با طول و عرض دانه همبستگی منفی معنی‌داری داشت. دانه پر با کل دانه همبستگی مثبت معنی‌داری پیدا کرد. تعداد دانه پر یکی از اجزای اصلی عملکرد در برنج است که می‌تواند به عنوان معیاری جهت انتخاب ارقام و لاین‌های پرمحصول برنج استفاده شود (۱۳). آنها پیشنهاد نمودند که انتخاب به منظور طول خوشه بلندتر علاوه بر این که موجب تأمین بزرگتر مخزن می‌شود ممکن است تا اندازه‌ای پرشدن دانه را بهبود بخشد. ضرایب همبستگی صفات نشان

جدول ۵- ضریب همبستگی ساده برای صفات مورد مطالعه

	۱۲	۱۱	۱۰	۹	۸	۷	۶	۵	۴	۳	۲	۱
۱- ارتفاع												۱
۲- تعداد پنجه بارور											۱	-۰/۳۰**
۳- تعداد خوشه چه اولیه										۱	-۰/۱۵ ^{NS}	-۰/۰۹ ^{NS}
۴- تعداد خوشه چه ثانویه									۱	۰/۴۷**	-۰/۲۲*	-۰/۳۰**
۵- طول برگ								۱	۰/۳۲**	۰/۰۷ ^{NS}	-۰/۰۵ ^{NS}	۰/۱۳ ^{NS}
۶- عرض برگ							۱	۰/۲۲*	۰/۲۶*	۰/۰۴ ^{NS}	۰/۱۶ ^{NS}	۰/۱۷۸ ^{NS}
۷- طول خوشه						۱	۰/۴۷**	۰/۵۸**	۰/۴۴**	۰/۰۵ ^{NS}	۰/۰۰۲ ^{NS}	۰/۲۳*
۸- طول دانه					۱	۰/۲۸**	۰/۰۶ ^{NS}	۰/۱۳ ^{NS}	۰/۰۹ ^{NS}	۰/۱۹ ^{NS}	۰/۰۳۳**	۰/۰۲ ^{NS}
۹- عرض دانه				۱	-۰/۱۱ ^{NS}	-۰/۳۵**	-۰/۱۹ ^{NS}	-۰/۱۶ ^{NS}	-۰/۳۶**	۰/۰۶ ^{NS}	۰/۰۵ ^{NS}	۰/۰۱ ^{NS}
۱۰- کل دانه			۱	-۰/۲۵*	-۰/۲۳*	۰/۲۰ ^{NS}	۰/۱۷ ^{NS}	۰/۰۹ ^{NS}	-۰/۸۰**	۰/۳۶*	-۰/۴۱**	-۰/۱۵ ^{NS}
۱۱- دانه پر		۱	۰/۹۲**	-۰/۱۹ ^{NS}	-۰/۱۸ ^{NS}	۰/۱۴ ^{NS}	۰/۲۰ ^{NS}	۰/۱۵ ^{NS}	۰/۷۵**	۰/۳۰**	-۰/۴۲**	-۰/۲۰ ^{NS}
۱۲- عملکرد	۱	۰/۰۹ ^{NS}	۰/۱۰ ^{NS}	-۰/۰۹ ^{NS}	-۰/۰۰۳ ^{NS}	-۰/۱۴ ^{NS}	-۰/۰۸ ^{NS}	۰/۱۲ ^{NS}	۰/۱۵ ^{NS}	۰/۰۷ ^{NS}	۰/۲۲*	-۰/۳۵**

* و **: معنی دار در سطح احتمال ۵ و ۱ درصد ^{NS}: عدم معنی دار بودن.

شکل ۱- نمودار خوشه ای ۲۹ ژنوتیپ برنج بر اساس صفات مختلف مورد مطالعه.

تجزیه علیت نشان می دهد بیشترین اثرات مستقیم به ترتیب مربوط به اثر مستقیم سطح برگ پرچم (۱/۴۹۱) و اثر مستقیم تعداد دانه پر (۰/۵۹۳) اثر مستقیم خوشچه ثانویه (۰/۴۱۲) می باشد (جدول ۴). کمترین اثر مستقیم نیز اثر طول دانه (۰/۰۸۹-) می باشد (جدول ۶).

در این تحقیق نتایج تجزیه علیت و تفکیک ضرایب همبستگی صفات با عملکرد دانه به اثرات مستقیم و غیرمستقیم، به این صورت می باشد که عملکرد دانه به عنوان متغیر وابسته (معلول) و صفات مورفولوژیکی و اجزای عملکرد به عنوان متغیر مستقل (علت) در نظر گرفته شد. نتایج

جدول ۶- میزان اثرات مستقیم و غیر مستقیم صفات مورفولوژیک ژنوتیپ ها روی عملکرد دانه برنج

	۹	۸	۷	۶	۵	۴	۳	۲	۱	
	-۰/۲۳۷	-۰/۰۶۷	-۰/۰۲۶	-۰/۰۳۹	۰/۰۵۵	-۰/۰۳۳	-۰/۰۴۱	۰/۰۳۴	-۰/۲۶۱	۱
	۰/۵۰۰	-۰/۰۹۹	-۰/۰۶۴	۰/۱۰۸	۰/۰۰۵	۰/۰۷۶	۰/۰۹۴	۰/۳۹۴	-۰/۰۵۳	۲
	۰/۲۴۲	۰/۰۰۶	-۰/۰۷۹	-۱/۰۴۸	-۰/۱۴۷	۰/۵۲۲	-۱/۱۱۲	-۰/۲۶۷	-۰/۱۷۲	۳
	۰/۴۲۷	۰/۰۰۳	۰	-۰/۱۲۲	-۰/۰۲۳	-۰/۱۶۹	-۰/۰۰۸	-۰/۰۳۳	-۰/۰۲۲	۴
	۰/۲۰۲	-۰/۰۰۱	-۰/۰۰۱	۰	۰/۰۰۳	۰	۰	۰	-۰/۰۰۱	۵
	۰/۳۶۹	-۰/۰۰۸	۰/۰۰۸	۱/۴۹۱	۰/۳۰۵	۱/۰۷۷	۱/۴۰۵	۰/۴۱	۰/۲۲	۶
	-۰/۰۶۰	-۰/۱۴۱	-۰/۱۷۹	-۰/۰۰۱	۰/۰۲۴	۰	-۰/۰۱۳	۰/۰۲۸	-۰/۰۲۵	۷
	-۰/۰۴۶	۰/۲۷۵	۰/۲۱۶	-۰/۰۱۵	-۰/۰۲۴	-۰/۰۰۶	-۰/۰۱۵	-۰/۰۶۹	۰/۰۰۷	۸

اثر باقیمانده = ۰/۷۲۹ اعدادی که زیر آن ها خط کشیده شده اثرات مستقیم هستند.

۱- ارتفاع بوته ۲- پنجه بارور ۳- طول برگ پرچم ۴- عرض برگ پرچم ۵- کلروفیل برگ پرچم ۶- سطح برگ پرچم ۷- ۵۰٪ گلدهی ۸- رسیدگی کامل

شود، که با نتایج رحیم سروش و همکاران (۱۸) مطابقت داشته است. راس واری و نادارجان (۱۶) در مطالعه خود بیان داشتند، صفات دانه پر در خوشه و تعداد دانه در خوشه دارای اثر مستقیم و مثبتی روی عملکرد دانه می باشند. همچنین مطالعات نشان می دهد تعداد دانه پر در خوشه بطور مثبت و معنی داری با عملکرد دانه همبستگی دارد. پنجه بارور دارای اثر مستقیم و بالا (۰/۳۹۴) و اثر غیرمستقیم مثبت از طریق سطح برگ پرچم (۰/۴۱) روی عملکرد دانه بود. این صفت نیز به دلیل معنی دار بودن همبستگی فنوتیپی آن با عملکرد دانه می تواند به عنوان دومین معیار گزینش مطرح باشد.

بیشترین اثر غیرمستقیم به ترتیب مربوط به عرض برگ پرچم (۱/۰۷۷) و کمترین اثر غیرمستقیم مربوط به اثر مستقیم عرض دانه (۰/۰۰۹-) می باشد. تعداد دانه پر در خوشه دارای اثر مستقیم مثبت و بالا (۰/۵۹۳) و اثر غیر مستقیم مثبت از طریق تعداد دانه در خوشه (۰/۵۴۹) روی عملکرد دانه می باشد. راثو (۱۷) نیز صفت دانه پر در خوشه را به عنوان معیار مهمی در گزینش اعلام داشتند. صفت صفت دانه پر در خوشه به دلیل اثر مستقیم زیاد و مثبت آن و کم بودن اثر غیرمستقیم آن از طریق سایر صفات، می توان به عنوان معیار انتخاب جهت گزینش عملکرد دانه بیشتر در نظر گرفته

منابع

1. Babeian Jelodare, N., Gh. Nematzadeh, A. Karbalai and M. Taeb. 1999. Evaluation of agronomic traits in rice variety native province. Journal of Shahed, 26: 15-26. (In Persian)
2. Chauby, P.K. and A.K. Richharia. 1993. Genetic variability correlations and path-coefficients in indica rices. Indian Journal of Genetic, 53(4): 356-360.
3. Chau, N. and M. Yamauchi. 1994. Performance of anaerobically direct seeded-rice plant in the Mekong Delta, Vietnam. International Rice Research Notes, 19(2): 6-7.
4. FAO. 2009. Production Year Book. Food and Agriculture Organization. Rome. Italy, available online at: <http://www.fao.org>
5. Gholipour, M.H., F. Zeynali, Gh. Nematzadeh and M.A. Rostami. 1998. Correlation and path analysis of some important agronomic traits and grain yield in rice. In: Proceedings of Agronomy and Plant Breeding Congress, Karaj, Seed and Plant Improvement Institute, 44-43 pp.
6. Ghorbanpour, M., D. Mazaheri, F. Alinia, M.R. Naghavi and M. Nahvi. 2004. Management of irrigation on physiological and morphological traits in rice (*Oryza sativa* L.). Research and Development, 17(65): 32-27.
7. Honarnejad, R. 2003. Correlation of some quantitative traits in rice (*Oryza sativa* L.) yield through path analysis. Iranian Journal of Crop Sciences. 4(1): 25-35. (In Persian)
8. Hossain, M. 1995. Sustaining food security for fragile environments in Asia: Achievements, challenges and implication for rice, In: Proceedings of Research in Fragile Lives in Fragile Ecosystems. International Rice Research Institute. Feb.13-17. Manila, Philippines, 3-23 pp.
9. IRRI. 1996. Standard evaluation system for rice. IRRI, 4th ed., Manila, Philippines, 160 pp.
10. Lee, D., I. Shim and J. Seo. 1994. Growth and grain yield of infant seedling in rice as effected by different transplanting date in southern alpine area. RDA-Journal of Agricultural Sciences, 38: 1-7.
11. Mahdavi, F. 2004. Study of physiological and morphological indices of growth in new and old varieties of rice. MSc Thesis, University of Mazandaran, 131 pp.
12. Miller, B.C., J.E. Hill and S.R. Roberts. 1991. Plant population effects on growth and in water-seeded rice. Agronomy Journal, 83: 291-297.
13. Nassiri, M., M. Bahrami and S. Hosseini. 2002. Introduction of new rice varieties with desirable qualities. Rice Research Institute of Iran, Deputy of Mazandaran (Amol). 22 pp. (In Persian)
14. Nematzadeh, Gh., H. Dorosti and M. Allah GholiPour. 1998. Determine the correlation coefficients between yield components and percentage Htrzys improved high yielding varieties and hybrid varieties of rice. Proceedings of Fifth Congress of Agronomy and Plant Breeding, Research Institute of Seed and Plant Improvement, Karaj.
15. Pirdashty, H., Z. Tahmasebi Sarvestani and M. Nasiri. 2000. Phenology and growth indices of different varieties of rice transplanting work the various dates. Proceedings of the Sixth congress of agronomy and plant breeding, University of Mazandaran, Babol Sar, 62 pp.

16. Raesvari, S. and N. Nadarajan. 1995. Path analysis studies in the rice cross Zhenshan 97A/IR50. *Annals of Agricultural Research*, 16(3): 336-338.
17. Rao, S.D. 1992. Flag leaf: a selection for exploiting potential yields in rice. *Indian Journal of Plant Physiology*, 25(3): 265-268.
18. Rahim Soroush, H., M. Misbah and A. Hossein Zadeh. 2005. Study the relationship between yield and yield components in rice. *Journal of Agricultural Science*, 35(4): 993-983.
19. Zhong, X., S. Peng, J.E. Sheehy, R.M. Visperas and H. Liu. 2000. Relationship between tillering and leaf area index. Quantifying critical leaf area index for tillering in rice. *Journal of Agricultural Science*, 138(3): 264-279.

Investigation of Morphological Traits Related to Yield of Rice (*Oryza Sativa L.*) Promising Lines

Esmaeil Hasan-Nataj¹, Majid Pouryousef², Nadali Babaeian-Jelodar³, Hematolah Pirdashti⁴ and Nadali Bagheri⁵

1- MSc Student, University of Zanjan (Corresponding author: enattaj@yahoo.com)

2- Assistant Professor, University of Zanjan

3, 4 and 5- Professor, Associate Professor and Assistant Professor, Sari Agricultural Sciences and Natural Resources University

Received: February 19, 2011 Accepted: September 17, 2011

Abstract

To determine the most important morphological characteristics affecting the yield of rice, experimental farm in 2010 at Sari of Agricultural Sciences and Natural Resources University based on a randomized complete block design with three replications were conducted. Studied genotypes were included 27 promising lines of rice and two parental varieties of rice, namely Sange Tarom and Daylamani. In this experiment, traits such as plant height, fertile tillers, flag leaf length and width, panicle length, number of primary and secondary spicklets, grain length and width, number of filled grains per panicle and grain yield were studied. Analysis of variance showed that rice genotypes were different ($p < 0.01$). Line₇ and Line₁₇ had the highest yield (7.485 and 6.952 ton/ ha) and 7 lines such as Line₁₀ had the lowest yield (3.477 ton.ha⁻¹) respectively. Correlation analysis showed that the yield negatively correlated with plant height ($r = -0.35$) and positively correlated with fertile tiller number ($r = 0.22$). Cluster analysis classified studied rice lines into three groups in which the third group with three lines (lines of 2, 7 and 17) in a separate group from controls parents. These lines had good performance in terms of grain yield and yield components. Mean while, path analysis indicated that fertile tiller had a significant direct (0.394) and indirect (0.41) effects via leaf area on grain yield. Therefore, this trait along with plant height could be recommende for selection of rice promising lines.

Keywords: Rice, Yield, Promising lines, Morphological traits